

ТЕКСТ. ДИСКУРС

М. В. Білоусова (Луганськ)

УДК 811.161.2'42

СПЕЦИФІКА МОВИ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

Процес відокремлення літератури для дітей від загальної літератури, а також літератури навчальної був досить довгим і складним. Проте до сьогодні він викликає дискусії, і як наслідок виникає питання про визначення специфічних рис літератури для дітей.

Література для дітей – у науковій літературі явище периферійне через те, що відсутні ґрунтовні дослідження, у яких би було розглянуто її особливості. Специфіку літератури для дітей і наш час обмежують такими ознаками, як динамічний сюжет, доступність, зрозумілість.

Мета статті – проаналізувати погляди провідних науковців на специфіку літератури для дітей, її мовні особливості та виокремити основні своєрідні риси літератури для дітей за віковими групами.

Особливості літератури для дітей завжди цікавили науковців. Так, У. Гнідець зазначає, що „до автора дитячої книги завжди ставили надзвичайно високі вимоги. У зв'язку з цим особливої ваги набуває його вміння проаналізувати світ на рівні дитячого сприйняття. Гра на межі між простотою і складністю, між рівнем дитячого розвитку і досвідом дорослої людини становить одну із основних особливостей літератури для дітей та юнацтва. Для письменника важливою є взаємовідповідність теми, жанру, способу оповіді, стилю” [Гнідець].

Літературу для дітей, зокрема її мовні особливості досліджував В. Белінський. Низький рівень видань та низька культура перекладів викликали численні зауваження вченого. В. Белінський уважав, що мова книги для дітей повинна відрізнятися простотою й ясністю: „Книга повинна бути написана просто, уміло, без зайвих деталей, красивою мовою, події повинні бути викладені ясно, розташовані у перспективі, добре запам'ятовуватись, захоплювати читача... розвивати закладені природою елементи людського” [Белінський 1983: 14]. І далі: твори для дітей повинні бути „написані мовою легкою, вільною, грайливою, квітучою у простоті своїй” [Там само: 14].

Серед основних вимог до літератури для дітей В. Белінський виділяв наявність живої поетичної уяви як найважливішу умову для будь-якого дитячого письменника. „Для того, щоб говорити образами із дітьми, треба знати дітей, треба самому бути дорослою дитиною”, – стверджував науковець [Там само: 15].

Дитячий письменник С. Маршак зазначає, що мова літератури для дітей – це не „спрощення і не сюсюкання” [Маршак 1971: 206], що специфіка мови творів для дітей не в її доступності, а в тому, „як дійсність книги збігається зі світовідчуттям дитини” [Там само].

Письменник висуває такі вимоги до творів для дітей: „Якщо у книзі є чітка й завершена фабула, якщо автор не байдужий реєстратор подій, а є прихильником одних героїв оповіді та ворогом інших, якщо в книзі є ритмічний рух, а не звичайна послідовність, якщо моральні висновки з книги – не безкоштовний додаток, а природний наслідок усього ходу подій, та на додачу до всього книгу можна розіграти у власній уяві, як п'єсу або нескінченну епопею, вигадуючи все нові й нові продовження, – це буде показником того, що книга написана дійсно дитячою мовою” [Там само: 206].

Покликаючись на К. Чуковського, І. Арзамасцева визначає художні критерії дитячої літератури: образність, музикальність, наближення до дитячого фольклору, до гри, насиченість гумором [Арзамасцева 2005: 207]. Дослідниця підкреслює, що мова дитячої книги має бути багатого. На її думку, прозові твори для дітей повинні легко запам'ятовуватися та ставати частиною мовного світу юного читача [Там само: 15].

Питання специфіки дитячої літератури неодноразово було приводом суперечок науковців. І. Арзамасцева зазначає, що ще в середині ХХ ст. розуміли: для дітей треба писати інакше, ніж для дорослих. Разом із тим завжди були ті, хто, спираючись на загальновизнані закони мистецтва, заперечував специфічні риси літератури для дітей. Зокрема, С. Михалков категорично заперечує специфічність літератури для дітей та наголошує на спільній естетичній функції літератури і для дорослих, і для дітей [Михалков 1960: 7]. Його підтримує Л. Ісарова, однак в одній зі статей усе ж визнає важливість вікової специфіки літератури для дітей [Ісарова 1960: 25].

І. Арзамасцева теж стверджує, що специфічність літератури для дітей перш за все зумовлена віком читача. Чим менше вік читача, тим яскравіше виявлені своєрідні риси, за якими можна визначити, що твір написаний для дітей. І, навпаки, коли читач дорослішає, зникають специфічні риси дитячого віку, змінюється література для дітей [Арзамасцева 2005: 4].

Осмилення специфіки дитячої літератури відбувається за допомогою залучення свідчень інших наук – фольклористики, літературознавства, психології, соціології, культурології та онтолінгвістики [Там само]. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує нова галузь у сучасній лінгвістиці – онтолінгвістика, яка вивчає дитяче мовлення: формування мовленнєвої спроможності дитини, виникнення й подальший розвиток індивідуальної мови та наступні вікові зміни в мовленні індивіда [Цейтлин 2000: 49]. Для того, щоб максимально точно відтворити розмовну стихію дитини, автори мають знати особливості дитячого мовлення та вміти їх відтворити в тексті твору.

У психології виділяють такі вікові групи дітей: дошкільний вік (від 3 до 6 – 7 років); молодший шкільний вік (від 6 – 7 до 11 років); середній шкільний вік (з 11 – 12 до 14 – 15 років); старший шкільний вік (від 15 до 18 років) [Поліщук 2010: 27]. Кожна вікова група має свої психологічні

особливості, тому письменники при виборі тематики творів, створенні композиції, доборі мовних засобів мають урахувати цю специфіку. Характерні особливості мовлення дітей автори мають передавати у своїх текстах для того, щоб максимально точно відтворити образи героїв, наблизити їх до дійсності, щоб твір був цікавим та зрозумілим дітям.

Розглянемо специфічні особливості мови творів для дітей різних вікових груп.

Перші книги знайомлять дитину з новими предметами та сприяють розвитку мовлення. Для дітей дошкільного віку до трьох років, які ще не вміють читати самостійно, написані переважно короткі вірші, що мають просту побудову. Їх специфіка полягає в тому, що в невеликій за обсягом вірш авторові треба вмістити максимум знань, бо дитина цього віку майже нічого не знає про навколишній світ і ще не може сприймати складну інформацію. Лексика творів має бути простою, конкретною та зрозумілою дитині, речення короткими й такими, що добре запам'ятовуються. Письменник повинен добирати такі мовні засоби, щоб створити яскравий образ та вказати на характерні особливості й риси зображуваного предмета чи явища. Тому у творах для дітей, призначених для цієї вікової групи, письменники часто використовують звуконаслідувальні слова.

Після трьох років читацькі інтереси дитини розширюються, короткі поетичні твори замінюють складнішими за будовою та сюжетом. У колі читацьких інтересів дітей з'являються прозові твори. Лексика прози для дітей дошкільного віку проста, автори не вживають складних для розуміння дитини лексем. На морфологічному рівні значну кількість слів складають дієслова та іменники, менш уживаними є прикметники й числівники. На синтаксичному рівні характерними рисами є вживання простих речень, використання діалогів.

Специфіка літератури для дітей молодшого шкільного віку зумовлена зростанням свідомості та розширенням кола читацьких інтересів. Твір для дітей молодшого шкільного віку насичений складнішою інформацією, ніж для дітей дошкільного віку, тому змінюється сюжет, з'являються нові теми. Замість віршованих казок з'являються казкові повісті, оповідання про природу, школу. Завдання автора – зацікавити дитину динамічним сюжетом, мандрівкою, пригодою. Специфічною рисою мови творів для дітей цієї вікової групи є те, що автори часто подають характеристику героїв не за допомогою опису, а завдяки використанню діалогу. Більшого вияву набуває дидактична функція творів. Суттєву роль у них відіграє гумор: негативні персонажі зображено в комічних незручних ситуаціях. Створення комічного досягнуто за рахунок уживання негативно забарвленої та згрубілої лексики.

Середній шкільний вік є перехідним періодом підлітків. Пізнавальна зацікавленість залишається домінантною в цьому віці. Відмінним є те, що дитина вже має змогу засвоювати складнішу, ніж

раніше, інформацію, проте увага її все ще лишається нестійкою. Саме тому в мові творів для дітей цієї вікової групи описи подають частково. Поряд з цим письменники використовують складніші засоби створення образності. Лексичний склад мови твору стає більш насиченим, у текстах з'являються слова іншомовного походження. Синтаксис творів позначений уживанням складних синтаксичних конструкцій.

Головна особливість літератури для старшого шкільного віку – формування неповторної мовної особистості. Підліток уже не просто отримує інформацію про навколишній світ, він намагається визначити своє ставлення до нього. На перший план у літературі для підлітків виходять міжособистісні стосунки, в основі сюжету з'являється конфлікт. Увага дітей цієї вікової групи стає чіткою, тому створення розлогіх описів із широким уживанням тропів стає специфічною рисою творів. Разом з тим автори використовують молодіжний сленг, лексику іншомовного походження, неологізми, лексику спеціалізованого призначення. Експресивність створена вживанням номінативних речень. Для вираження напруженої емоційної ситуації письменники використовують інфінітивні речення. У пейзажних описах наявні безособові речення.

Отже, мова творів для дітей позначена певною специфікою, в основі якої – інформаційна та емоційна насиченість, яскравість та простота образів, своєрідність композиції та сюжету, поєднання повчального та художнього компонентів.

Специфічними рисами літератури для дітей є образність, динамічність, доступність лексики і фразеології, повчальність, емоційність, оптимістичність, особлива інтонація, яскравість, насиченість діалогами.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в детальному вивченні специфіки мови прозових творів для дітей українських письменників.

Література

Арзамасцева 2005 – Арзамасцева И. Н. Детская литература : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений / И. Н. Арзамасцева, С. А. Николаева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Академия, 2005. – 576 с.; **Белинский 1983** – Белинский В. Г., Чернышевский Н. Г., Добролюбов Н. А. о детской литературе : сб. / сост. В. В. Терновская, Н. И. Якушин. – М. : Дет. лит., 1983. – 430 с.; **Гнідець** – Гнідець У. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики [Електронний ресурс] / У. Гнідець. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/46>; **Исарова 1960** – Исарова Л. Всегда ли нужна „возрастная специфика”? / Л. Исарова // *Вопр. литературы*. – М., 1960. – № 9. – С. 30 – 46; **Маршак 1971** – Маршак С. Я. О большой литературе для маленьких / С. Я. Маршак // *Собрание сочинений* : в 8 т. / С. Я. Маршак. – М. : Худож. лит., 1971. – Т. 6. – С. 195 – 243; **Михалков 1960** – Михалков С. Доброе призвание /

С. Михалков // Литература и жизнь. – 1960. – № 1. – С. 16 – 19; **Поліщук 2010** – Поліщук В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / В. Поліщук. – вид 3-є випр. – Суми : Університет. Кн., 2010. – 352 с.; **Цейтлин 2000** – Цейтлин С. Н. Язык и ребенок . лингвистика детской речи / С. Н. Цейтлин. – М. : Владос, 2000. – 240 с.

Білоусова М. В. Специфіка мови творів для дітей

У статті висвітлено погляди провідних науковців та письменників на специфіку літератури для дітей, її мовні особливості, окреслено основні риси літератури для дітей різних вікових груп; доведено, що основними рисами літератури для дітей є образність, динамічність, доступність лексики і фразеології, повчальність, емоційність, оптимістичність, особлива інтонація, яскравість, насиченість діалогами.

Ключові слова: художні твори для дітей, специфічні риси літератури для дітей, мова творів, мовні особливості.

Белоусова М. В. Специфика языка литературы для детей

В статье представлены взгляды известных ученых и писателей на специфику литературы для детей, определены ее языковые особенности, описаны основные черты литературы для детей разных возрастных групп; доказано, что основными чертами литературы для детей являются образность, динамичность, доступность лексики и фразеологии, поучительность, эмоциональность, оптимистичность, особенная интонация, яркость, насыщенность диалогами.

Ключевые слова: художественные произведения для детей, специфические черты литературы для детей, язык произведений, языковые особенности.

Beloysova M. V. Specific of language texts for children

The article highlights the views of leading researchers and writers on the specifics of literature for children. The features of the language works for children. The basic features of the specific literature for preschool children of primary school age, middle school age and high school age are based on - information and emotional saturation, brightness and simplicity of images, composition and originality of the plot, the combination of instructive and artistic components.

Key words: art work for children, specific features of literature for children, it works, linguistic features.

Стаття надійшла до редакції 27. 09. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.